

Orgelns användning i gudstjänsten.

Av de vid Nordiska kyrkomusikermötet i Stockholm hållna föredragen över detta ämne införas i dag tvenne anföranden.

I.

Musiquen på Orgorne, eller med andre Instrumenter, måste intet så långt utdragas, at Församlingen ther af, i sin sång blifwer hindrad, at lofwa Gud med egen röst, hwilket böör ske ordenteligen och samdräckteligen, hwarken för hastigt, eller för långsamt.

De citerade, tänkvärda orden stå att läsa i den »Kyrkio-Lag och Ordning, som then Stormächtige Konung och Herre, Herr Carl then Elfte Åhr 1686 hafwer låtit författa.»

Trots sin korta avfattning innehålla de likväl i koncentrerad form det väsentliga som är att säga om orgelns viktigaste uppgift och användning i gudstjänsten. Annu i dag är *det* för organisten eftersträvansvärda målet att söka leda och stimulera församlingen att »lofwa Gud, ordenteligen och samdräckteligen», men ännu i dag behöver det påminnas om, att detta »bör ske hwarken för hastigt eller för långsamt», allra helst det senare. Man kunde t. o. m. ibland vara frestad att påpeka, att den gamla paragrafen alltfort står kvar i vår kyrkolag, ty ännu i dag kan det nog behöva erinras om att »Musique på Orgorne måste intet så långt utdragas, att församlingen theraf i sin sång blifwer hindrad.»

För att orgeln skall komma till sin rätta användning i gudstjänsten fordras, dels att själva orgeln som sådan är ett kyrkan och gudstjänsten värdigt instrument, dels att organisten fattar sin uppgift rätt och äger förmåga att rätt handhava densamma. Vad orgeln beträffar är det ej här tid eller rum att närmare orda om alla de faktorer, som äro konstituerande för kyrkorgeln, men vi organister böra framför alla andra vara på vår vakt, då det gäller att värna om våra kyrkoglar, vare sig det handlar om de gamla ärevördiga instrumenten eller det rör sig om att bygga nya. I en tid som denna, då så mycket händer just på orgelbyggeriets område, är det mer än någonsin av vikt att hålla kursen klar. Det gäller att låta alla goda krafter komma till användning, som verka befrämjande för kyrkoorgeln som gudstjänstinstrument. I den mån vi kunna är det också vår skyldighet att verka för upplysning och kämpa mot slentrian och likgiltighet bland för detta område »mindre vetande» yrkesbröder.

Vad organisten beträffar är det av avgörande betydelse att han fattar sin uppgift med allvar och ödmjukhet. Han måste städse komma ihåg att han jämte prästen förrättar en helig gudstjänst. Det är i den uppgiften de båda skola mötas och det är endast i den uppgiften, som vars och ens och bådas gemensamma arbete kan bära frukt.

Organistens viktigaste uppgift är att leda församlingssången. När

man lyssnar på hur våra organister av alla grader fullgöra denna sin uppgift blir man ideligen påmind om hur svårt koralspelet i själva verket är. Beträffande koraltémpot äro meningarna i varje fall mycket delade. Nu är det ju också många hänsyn som i detta fall måste tagas: hänsyn till kyrkorummet, till en viss församlingstradition, till skillnad mellan glädje- och sorgespsalmer, till den förhandenvarande kyrkliga tidpunkten etc., men nog förefaller det mig som om församlingssången skulle stimuleras av något livligare koraltémpo än vad man i allmänhet får höra. Vad man kan uppställa som allmän fordran är emellertid att organister av alla grader spela rätt innantill. Jag tänker icke så mycket på dem som i egenkär självtillräcklighet vilja bättra på koralarmoniseringen med en del hemmagjorda, kära ackord utan fastmer på alla dem som fortfarande ännu efter 12 år inte ha upptäckt en av 1922 års koralboks största förtjänster. Den avskaffade nämligen fullständigt alla onaturliga fermater vid frassluten, en till församlingssångens fromma verkligt betydelsefull förändring. — Det gäller för organisten att vad såväl koraltémpo som registrering angår träffa detta »lagom», som icke bara leder utan även stimulerar församlingssången. Beträffande register endast *en* anmärkning. Grumla icke orgelklangen genom användandet av för mycket 16' ton. Sikta hellre mot en klar övertonsrik, genomskinlig registrering. Gör icke vår orgelklang sämre än vad den behöver vara. — Frasslut kan mycket väl markeras på annat mera musikaliskt sätt än genom dessa fermater, som i förening med en släpig och sömning psalmsång dödar församlingssången.

Till församlingssångens befrämjande hör också den viktiga och ännu svårare uppgiften, som också är organistens, den att med preludier inleda och förbereda till psalmsång. I detta fallet tror jag emellertid, att enighet råder på *en* punkt, den att vi åtminstone känna vår svaghet all. Våra strävanden må bedömas efter de goda uppsåtens mer eller mindre lyckade resultat. På en punkt måste vi emellertid vara på vår vakt. Många organister betrakta preludierandet i varje särskilt fall som en isolerad företeelse utan att se det i sammanhanget av den fortlöpande gudstjänsten. De skrivna preludierna, som väl hava sin styrka men ännu större brist i det att samma lilla preludium kan uppträda till vilken som helst av de fem högmässokoralerna. Felet blir detsamma som i motsatta fallet då organisten helt obunden, fri från alla hämningskomplex, utan tanke på tid eller rum, präst eller församling, glömmer sig själv, som det så vackert heter, drar åstad med ett långt, innehållslöst, okyrkligt och svamligt preludium. Till förnöjelse för ingen utan möjligen för sig själv.

Det är onödigt att i detta sammanhang tala om preludiernas längd i förhållande till varandra och med hänsyn till deras plats i gudstjänsten, men det förefaller mig som om många organister icke tillräckligt beaktade, vad som är minst lika viktigt att icke endast åstadkomma ett så och så långt, stilenligt preludium utan också i detta preludium söka samla något av den för dagen eller den kyrkliga tidpunkten karakteristiska stämningen. Särskilt viktigt är detta i ingångspreludiet, som redan från början skall vara upptakten till gudstjänsten, liksom giva nyckeln till dess innehåll. Förutsatt att preludiet är riktigt bör det väl ej vara alldeles

omöjligt att hävda den principen att preludierna i anslutning till mässmusiken skall vara klart detempore-betonade. Större svårigheter bör det ej vara att åtminstone genomföra denna princip mellan så starkt skilda perioder som advents- och jultiden å ena sidan och passionstiden å den andra, i vilket fall den följande påsk- och pingsttiden får en tydligare relief. Den nyss citerade kyrkolagen från 1686 ger oss här en tydlig anvisning om att vi bör hushålla med musiken under passionstider, då den föreskrev: »Ifrån Fastelagz Söndag intill Påskedagen, innehålles med all Music». Eller vi tänka på de stora högtidsdagarna. Det är organistens sak att redan från början anslå den rätta stämningen på botdagen, vitt skild t. ex. från tacksägelsedagens jubel, eller att låta musiken på Marie bebådelsedag återspegla dess ljusa, glada budskap, därmed för ett ögonblick avbrytande passionstidens mera beslöjade och avdämpade musik. Det är enligt min mening oriktigt att inleda Tacksägelsedagen med ett viskande preludium på fjärrverk till ps. 139 Vi lova dig, o store Gud. Vi märka väl hur våra stort anlagda planer komma till korta, när det gäller att förverkliga dem. Vi frestas då lätt att tillgripa ett prålände intetsägande tonspråk för att dölja bristen på verkligt innehåll. Låt orgeln komma till sin rätt och när den skall tala, låt den tala ett ärligt rättframt språk, låt den jämsides med det talade ordet bliva bärare av ett musikens evangelium, rent och klart förkunnat.

Rent och klart! Därmed äro vi inne på frågan om den kyrkliga stilen. Som bekant är långt ifrån allt, som spelas på kyrkorgel vid våra gudstjänster kyrkomusik, det gäller framför allt den musik som organisten presterar i form av preludier eller modulationer. Lite var göra vi våra eftergifter åt okyrkligheten. Vi märka väl oftast den stora inkongruensen mellan vår uppriktiga vilja och vårt svaga kunnande. Bach har ej skrivit mycket om musik men han har som sin mening förklarar att musiken skall vara till Guds ära och sinnets vederkvickelse. Han var väl den ende organist, som kunde förverkliga sitt stora musikaliska program. Vi sikta väl med vår musik, även vi, att spela till Guds ära men få väl vara glada om vi kunna komma så långt som till sinnets vederkvickelse. Vad som ovan sagts angående preludieringen är i samma måtto tillämpligt på det gudstjänsten avslutande postludiet. Om ingångspreludiet skall vara upptakten till gudstjänsten så bör postludiet om möjligt i samma mening återspegla gudstjänstens karaktär. Det skall icke vara det länge efterlängtade tillfället, då organisten äntligen får visa vad han förmår åstadkomma för ett kraftprov i tekniskt avseende. Han behöver förden skull icke undanhålla orgeln eller sig själv möjlighet att göra sig gällande. Tvärtom! Dock må vi vara på vår vakt att eftergifterna åt det rent okyrkliga, det må handla om insmickrande harmonier eller åt rena orgel-effekter, som småningom bli oss så övermäktiga att de döda känsla för det kyrkligt värdiga. Å andra sidan får kravet på stilrenhet ej drivas in absurdum. De finnas som ensidigt betona och kretsa kring vissa förgångna stilideal vilka imiterare lätt få en bismak av torrhet och trånghet när de sållan bliva förmedlare av ett levande innehåll. Sakkunskap och stilrenhet i all ära men när det gäller vår kyrkomusik må vi kanske överväga det tänkvärda i följande yttrande av N. S.: »Låt oss

icke hylla en tam, mer eller mindre genomförd stilrenhet i gudstjänsten, utan låt oss tänka på att hjärtan behöva väckas, hårda hjärtan smältas, tröst och frid behöva strömma in.»

Henry Weman.

II.

Då jag förutsätter att den historiska utvecklingen av orgelns användning vid gudstjänsten är bekant för denna församling, förbigår jag historien och ber att endast få säga något om det nutida orgelspelet vid gudstjänsten betraktat ur finländsk synpunkt.

Koralspelet, som har ledningen av församlingssången sig anförtrott bör för det första vara rytmiskt korrekt. Fermaterna äro ofta, i synnerhet i koraler som gå i tredelad taktart att betrakta endast som skiljetecken eller andhämningskommor. I de fall fermaterna böra hållas, skola dessa få en preciserad längd. Utvecklingen hos oss går mot en minskning av fermaternas antal, varvid man söker göra rättvisa åt perioden. Till de äldre koralmelodiernas melodiska linje skulle en mera horisontalt hållen stämföring i de övriga stämmorna visserligen vara på sin plats, men med hänsyn till församlingssången är den vanliga ackordiska harmoniseringen att föredraga. Sättet att harmonisera korallerna fritt, vilket motiveras med, att man därigenom bättre kan framhålla psalmstrofernas olika innehåll, är vid gudstjänsten förkastligt och verkar oroligt. Organisten kan med större framgång använda sin harmoniseringskonst i en icke alltför utdragen koralimprovisation före predikopsalmen.

Koralerna spelas helst å en manual och enbart i undantagsfall må de utföras i triospel, d. v. s. att melodin spelas på en skild manual. I det sistnämnda fallet bör man se till, att styrkegraden i de ackompanjerade stämmorna icke blir för svag. Melodistämman må hellre framhållas med en annan klangfärg än genom dominerande styrka. Koralregistreringen bör i allmänhet vara kärv och relativt kraftig. Övertonserien må flitigt användas — redan i en svagare registrering kan man med fördel betjäna sig med några lämpliga aliquoter. I särskilda psalmstrofer med direkt lovkaraktär kan organisten låta det fulla verket brusa. Annars bör detta användas sparsamt. Har en lovpsalm flere strofer, är det icke rådligt att hela tiden slösa med organo pleno. Icke sällan har endast den sista strofen i en psalm lovkaraktär. För en sådan strof måste orgeln reagera med ett kraftigt forte. Församlingen reser sig då spontant som sig bör. Det finns några psalmer i vilka den sista eller de två sista versraderna av varje strof, refrängen, är av sådant innehåll, att man med fördel kan spela motsvarande ställe i korallen på en svagare manual. Likaså finns det andra där refrängen bör spelas forte. Med undantag för sådana psalmer bör man icke göra märkligare registerombyten inom samma strof, men de olika stroforna i en psalm kunna gärna få olika registrering. Textinnehållet blir naturligtvis bestämmande för klangfärgen och styrkegraden. Organisten varnas dock för en alltför stor variation i registreringen inom samma koral, emedan en sådan verkar menligt på helhetsintrycket.

Längre egentliga koralförspel eller orgelkoraler kunna vid en finländsk högmässa komma till användning endast före ingångspsalmen och predikopsalmen. At valet och utförandet av dessa bör organisten ägna den största omsorg. I dessa orgelkoraler kan hans musikaliska kunnande och registreringskonst komma till synes. Vid valet av ett lämpligt större koralförspel blir organisten understundom nödsakad att bläddra igenom flere digra samlingar av orgelkoraler, vilka orgellitteraturen är rik på. Icke sällan måste ett sådant förspel transponeras för att kunna anpassas till den efterföljande församlingssången. Då därtill kommer att de oftast äro rätt svåra i tekniskt avseende och sålunda kräva ett ingående studium, inses lätt att organisten på förhand bör få veta vilka psalmer prästen valt för ifrågavarande högmässa.

Preludiet till predikopsalmen kan som redan nämndes få formen av en friare koralimprovisation, vilken måste präglas av saklighet och icke får vara för lång. För de organister som pläga improvisera ligger frestelsen nära till hands att överskatta sitt kunnande.

De övriga psalmerna vid högmässan behöva inga egentliga förspel utan endast korta koralintonationer. Under fortlöpande liturgi verkar längre koralförspel störande. I vår koralbok har varje koral försetts med flere koralintonationer och ett koralslut, vilka äro till stor hjälp åt organisten. Tidigare ansågs hos oss koralslutet, det plagala slutet, obligatoriskt för varje koral, men på senare tid har man frångått denna uppfattning och numera bortlämnar man ofta koralslutet från lovpsalmerna och gradualpsalmen.

Av stor vikt är att organisten kan modulera korrekt. Behärskar han moduleringskonsten i den grad, att han vid moduleringen kan göra bruk av motiv från det föregående eller efterföljande, allteftersom saktelaget kräver, kan han med målmedvetna modulationer göra mycket för högmässans musikaliska utgestaltning. Dåliga modulationer äro av ondo. Bäst är därför att icke göra flere modulationer än det verkliga behovet påkallar. En tråkig modulation kan ofta undvikas genom transponering. I den finländska högmässoliturgien kunna alla psalmer som innehålla en doxologi användas som tacksägelsepsalm, vilken man helst fogar omedelbart till gloria. På detta ställe modulerar man således högst ogärna. Tacksägelsepsalmen behöver dock icke och kan icke heller alltid transponeras till glorias tonart, men kan den utföras i någon nära besläktad sådan, blir tonartsombytet naturligt och ifrågavarande liturgiska moment bättre än om tonartsombytet förmedlades genom en modulation. Vill man av en eller annan orsak transponera något enskilt parti ur mässan, bör man se till att tonartsförhållandet mellan detta och de närmaste övriga mässpartierna blir logiskt. Annars kan helheten bli lidande av transponeringen. Gäller det att förbereda en ny tonart för en kör, bör modulationen göras utförligare och helst kommare emedan den kommafria modulationen uppfattas lättast av kören.

Organisten bör således sträva till ett logiskt tonartsförhållande mellan högmässans musikaliska moment, sakliga förspel och naturliga modulationer. Valet av postludiet kan göras friare, men bäst är om även detta kan bringas i samklang med det övriga och gudstjänstens allmänna karak-

tär. Registreringen bör göras omväxlande, men dock hållas inom vissa gränser och registreringseffekterna får icke överskattas. Äro psalmerna valda med omsorg och sakkännedom, ange de tydligt den ifrågavarande söndagens eller högtidsdagens karaktär, vilken av organisten ofta träffande kan understrykas i registreringen.

Julen t. ex. kan karaktäriseras i registreringen med flöjter och skalmejor eller med eteriska aliquotstämmor blandade med svaga grundstämmor. Osökt kommer man vid den serafiska effekten att tänka på änglasskarans julbudskap och vid den pastorala effekten ledes tanken till herdarna i Betlehems nejd. Den naiva framställningen av högtidens karaktär passar bra om julen. En annan högtidsdag eller söndag kräver en annan registerbehandling. Varje helgdag har något för sig karaktäristiskt som kan återspeglas i den lyhörda organistens spel. Tyvärr blir organistens bemödanden i detta avseende ytterst sällan uppskattade. Tvärtom tolkar man ibland hans nit som en strävan till att härska vid gudstjänsten. Orgelspelet och organisten skall lika litet som någon annan härska vid gudstjänsten. I denna skola alla tjäna.

Hos oss har några försök gjorts att utföra koralsången växelvis av församlingen med orgel och kören fyrstämmigt utan orgel. Likaså har man vid vanlig unison psalmsång låtit orgeln pausera under någon strof. Därvid har i synnerhet i det förstnämnda fallet växelverkan varit god. I det senare fallet har församlingen, som icke varit förberedd på orgelns uteblivande, känt sig litet bortkommen.

Men detta bevisar inte att en utveckling i denna riktning vore omöjlig, utan blottar fastmer en försummelse, som vi ofta göra oss skyldiga till gentemot vår kyrkomenighet, som bör skolas till att självständigt kunna uppbära den unisona sången.

Julius Sundberg.

Nya Orgelnoter.

Johann Crügers härliga koral »O, wie selig seid ihr doch, ihr Frommen» har lockat många till orgelutläggningar, mer eller mindre omfattande och mer eller mindre givande. Den *Partita* över nämnda melodi, med vilken *Karl Höller* riktat vår orgellitteratur, hör utan tvivel till det djärvaste i fråga om behandling av en klassisk cantus firmus, som sett dagen. Man kan å ena sidan ifrågasätta, om ej en gammal, hävdvunnen kärnelodi som den förevarande borde vara helt och hållet fridlyst för en bearbetning av det slag, som här föreligger. Men å andra sidan kan väl ingen förmenas, tonspråket må vara hur egenartat som helst, att låta ett dylikt tema framstå i den belysning detta och de därmed förknippade textorden enligt vederbörandes uppfattning kunna ge anledning till. Allt beror på hur bearbetningen är gjord, om c. f. verkligen frambäres och icke undanskymmes, om den underlagda texten förstärkes i uttrycket och icke tvärtom. Vad nu Höllers Partita beträffar så kan väl icke förnekas, att denna röjer både respektingivande kunnighet och en fantasi, som på allvar söker göra koraltextern med dess rikt skiftande innehåll i de olika